

Kirjallisuutta

Vanhan kirjasuomen lähteillä

OSMO NIKKILÄ *Apokope und altes Schriftfinnisch: zur Geschichte der i-Apokope des Finnischen*. Groningen 1985. 508 s.

Vuosi 1985 oli Hollannin fennistiikassa ja fennougristiikassa poikkeuksellisen merkittävä. Groningenin yliopistossa tarkastettiin syyslukukauden aikana kaksi suomen ja sen sukukielten alaan kuuluvaa väitöskirjaa. Toinen, Tette Hoffstran teos, käsitteli itämerensuomalais-germaanisista lainakosketuksista ja niiden tutkimusta; toinen, Osmo Nikkilän väitöskirja, keskittyi vanhaan kirjasuomeen. Satoisan vuoden huipennukseksi valmistui vielä loppuvuodesta 1985 professori A. D. Kylstralle omistettu juhla-kirja *Lyökämme käsi kätehen*, jonka olivat koonneet hänen työtoverinsa ja ystävänsä Groningenin yliopistosta.

Tällaiset saavutukset ovat vaatineet vuosien uutteraa valmistelua ja tutkimustyötä. Osmo Nikkilän monografia käsittelee vanhan kirjasuomen *i:n* loppuheittoa; sen perusjuuret ovat hänen lissensiaatintyössään, jonka aiheena oli *i:n* loppuheitto suomen länsimurteissa ja joka hyväksyttiin Tampereen yliopistossa v. 1971. Väitöskirjan toisena esityönä voi mainita Mikael Agricolan paikallissijojen loppuheittoa käsittelevän tutkimuksen, joka ilmestyi v. 1980 Tampereen yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisusarjassa. Käytännössä nämä esityöt täydentävät olennaisesti väitöskir-

jaa: vanhan kirjasuomen loppuheittoilmiöiden tarkastelu ja tulkinta on saanut lisäsyvyyttä murteiden vertailuaineistosta, ja vaikka tekijä onkin väitöskirjaan keskittynyt ensisijaisesti *i:n* loppuheittoon, hän on usein viitannut myös sananloppuisen *a:n* ja *ä:n* katotapauksiin. Vaikka Nikkilän väitöskirjan aihe (*i:n* loppuheitto vanhimmassa kirjasuomessa) saattaa ensi kuulemalta vaikuttaa suppealta, tutkimuksen tukijalat haaroavat kauas suomalaiseen dialektologiaan ja vanhan kirjasuomen tutkimukseen yleensä.

Nikkilän tutkimusta voidaankin lähestyä eri näkökulmista. Se on toisaalta yksityiskohtainen systemaattinen selvitys *i:n* loppuheitosta vanhassa kirjasuomessa, erityisesti Agricolan ja muiden 1500-luvun kirjoittajien kielessä. Toisaalta sitä voidaan tarkastella vanhan kirjasuomen aineistoihin ja tutkimukseen yleisemminkin johdattelevana teoksena, jossa monia vanhan kirjasuomen peruskysymyksiä ja niiden selvittelyä on havainnollistettu *i:n* loppuheittoaineiston avulla. Riippuu lukijasta, kumman tarkastelutavan hän valitsee; tekijä itse jättää työnsä nimessäkin molemmat mahdollisuudet auki. Käsillä olevassa esitellyssä olen päätenyt jälkimmäisen vaihtoehdon kannalle: otan ensin melko laajastikin puheeksi joitakin niistä vanhan kirjasuomen tutkimukseen yleisemminkin liittyvistä kysymyksistä, joita Nikkilä on työssään käsitellyt, ja vasta lopuksi tarkastelen niitä havaintoja ja päätel-

miä, joita tekijä on *i:n* loppuheiton historiasta esittänyt.

Tutkimuksen teoreettisia ja metodisia lähtökohtia

Kuten Nikkilä huomauttaa (s. 24), suomen kielen äänne- ja muotohistoriallisissa tutkimuksissa on jo vanhastaan vakiintunut sellainen käytäntö, että lähtökohdaksi on otettu murteiden edustus, jota on osaltaan verrattu vanhan kirjasuomen aineistoon. Siten vanhaa kirjasuomea on käytetty eräänlaisena apuaineistona lounaismurteiden ja osin muidenkin murteiden ilmiöitä selitettäessä ja ajoitettaessa. Voisi kuvitella, että tällainen näkemys, jonka mukaan lounaismurteiden nykyedustus ja vanhan kirjasuomen kanta varsin suoraviivaisesti kytketään yhteen, olisi ominainen erityisesti murremonografioille. Näin ei kuitenkaan ole laita, vaan sama periaate on jo Ojansuusta lähtien nähtävissä myös niissä tutkimuksissa, joissa varsinaisena kohteena on vanha kirjasuomi. Tämä käy havainnollisesti ilmi siitä tavasta, jolla Ojansuu ja myöhemmin Rapola ovat kuvanneet vanhan kirjasuomen loppuheittoa; kirjoittaahan esim. Rapola Suomen kirjakielen historiassaan (1933 s. 323) kyseisestä ilmiöstä seuraavaan tapaan:

Kun kirjakieli alusta alkaen asettui läheiseen suhteeseen tärkeimpään loppuheittomurteistoon, on luonnollista, että puheenaoleva äänneilmiö sai siinä heti tukevan jalansijan. Agricola seuranneet kirjailijat olivat enemmistöltään maan lounaisosista kotoisin, ja tämä oli tietysti vain omiaan vakiinnuttamaan loppuheiton asemaa kirjakielessä. (Ks. Nikkilä s. 12–13, 447.)

Toisaalta, kuten Nikkilä huomauttaa (s. 13–15), Ojansuu ja Rapola joutuivat vaikeuksiin, koska vanhan kirjasuomen loppuheitto ei läheskään kaikilta osin noudattanut lounaismurteille ominaisen foneettisen loppuheiton kaavaa. Tämä puolestaan johti niin Ojansuun kuin

Rapolankin pitämään vanhimpia suomen kielen kirjallisia käyttäjiä epäjohdonmukaisina: Rapolan mukaan »kuukaan heistä ei ollut loppuheiton käsitteilyssä lounaismurteiden tapaan johdonmukainen, vaan kaikkien heidän kielenkäytössään esiintyi loppuvokaalittomien muotojen rinnalla ilman vähintäkään säännöllisyyttä loppuvokaalin säilyttäneitä muotoja» (1933 s. 323). Vaikka Rapola oli selvästi havainnut lounaismurteiden säännöllisenä pidetyn loppuheiton ja vanhan kirjasuomen holtittomaksi kuvatun loppuheiton välisen ristiriidan, hän perusnäkemyksensä mukaisesti pyrki etsimään ristiriidan syitä vanhasta kirjasuomesta ja vanhojen kirjoittajien epäjohdonmukaisuudesta.

Sama ristiriita on myös Nikkilän lähtökohtana, mutta hän on kääntänyt lounaismurteiden ja vanhan kirjasuomen välisen suhteen päinvastaiseksi. Toisin kuin Ojansuu ja Rapola hän ei yritäkään selittää vanhan kirjasuomen loppuheittoilmiöitä lounaismurteiden nyky-suhteista lähtien; sen sijaan hän kysyy, mihin päädytään, jos lähtökohdaksi otetaan vanhan kirjasuomen aineisto ja katsotaan, mitä se kertoo 1500-luvun lounaismurteista ja Turun seudun puhekielestä. Kääntämällä tällä tavoin peilin toisin päin Nikkilä on samalla nostanut vanhat kirjoittajat äännehistoriallisten renkien asemasta itsellisten murteenpuhujien rinnalle.

Ratkaisu, jonka mukaan vanhan kirjasuomen tähän saakka säännöttömäksi tulkittu loppuheitto on otettu tutkimuksen lähtökohdaksi, on samalla ohjailut eräitä muita tekijän teoreettisia ja metodisia valintoja. Jotta vanhan kirjasuomen loppuheiton luonteen selvittely olisi ylimalkaan mahdollista, tutkijalla tulee olla käytettävissään tarkat tiedot loppuheittomuotojen ja säilymämuotojen yleisyysuhteista. Nikkilä viittaakin (s. 25–26) useihin sosiolingvivistisesti suuntautuneisiin vanhan kirjaenglannin tutkijoihin (mm. Suzanne Romaineen, Jules Leviniin ja Breandán Ó Buachal-

Kirjallisuutta

laan), jotka ovat soveltaneet nykypuhekielen variaatiotutkimuksissa käytettyjä menetelmiä myös vanhojen kirjoitettujen tekstien tarkasteluun; esim. Levinin mukaan vaihtelu on tällaisissa teksteissä sitä odotuksenmukaisempaa ja lingvistiisesti strukturoituneempaa, mitä vanhemmista teksteistä on kyse. Häneen yhtyen Nikkilä toteaaakin, että »vanhan kirjasuomen loppuheiton tutkijalle tämä käsitys on tietysti otollisempi ja innostavampi ponnahtauslauta kuin aiemman tutkimuksen suoran säännöllisyyden vaatimus» (s. 26).

Toisaalta vanhoihin teksteihin sisältyvän vaihtelun tulkinta on vaikeampaa kuin puhekielisen nykyvariaation. Vanhoista teksteistä hahmottuvat vaihtelusuhteet ja -hierarkiat saattavat kuvastella sitä vaihtelua, joka on tekstin kirjoittamisaikana ollut vallalla kirjoittajan tuntemassa puhekielessä, mutta kirjoitetussa kielessä esiintyvälle vaihtelulle voidaan esittää monia muitakin syitä. Nikkilä on tästä seikasta hyvin selvillä, mikä näkyy jaksosta, jossa hän pohtii vanhimman kirjasuomen suhdetta 1500-luvun puhekieleen. Toisaalta hän kirjoittaa (s. 28): »yhtenä metodisena lähtökohtana voidaankin pitää sitä, että vanhimmassa kirjasuomessa tavattavalla edustuksella on puhekielinen taustansa ja että siinä havaittavat vaihtelutkin voivat perustua puhekieliseen vaihteluun.» Toisaalta hän samassa yhteydessä viittaa mm. siihen mahdollisuuteen, että kirjoitettu kieli perustuisi vanhempaan kirjalliseen traditioon ja että sen vaihtelu kuvastaisikin näin ollen puhekielen aiempaa kantaa. Mahdotonta ei hänen mukaansa ole sitä paitsi sekään, että jo vanhimmissakin testeissä tavattava vaihtelu olisi ainakin osin sidoksissa jo puhtaasti kirjakielisiin normeihin tai kirjoittajien tietoisesti puhekielestä poikkeaviin valintoihin.

Nikkilän mukaan vanhimmassa, 1500-luvun puoliväliin ajoittuvassa kirjasuomessa tavattava vaihtelu saattaa siis heijastella niitä vaihtelusuhteita, jotka noi-

hin aikoihin ovat olleet vallalla Turun seudun puhekielessä. Toisaalta tämä ajatus on Nikkilälle vain työhypoteesi, jonka pitävyys on selvitetävä kirjoittaja kirjoittajalta ja teksti tekstiltä. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että vanhan kirjasuomen kirjavassa loppuheittoaineistossa on pyrittävä erottamaan ne tapaukset, jotka pohjautuvat 1500-luvun lounaissaomalaiseen puhetapaan, niistä tapauksista, joissa vaihtelu perustuu muihin syihin. Tehtävä saattaa vaikuttaa ylivoimaiselta. Kuten Nikkilän tutkimuksesta hyvin näkyy, vanhinkin kirjasuomi on varsin sekakoosteista: siihen kuuluu syntyhistorialtaan ilmeisen eriaikaisia tekstejä, eivätkä tietyn kirjoittajan nimiin luetut tekstit välttämättä ole samasta kynästä lähtöisin. (Agricolan teosten sisäinen heterogeenisuushan on toki jo pitkään ollut tiedossa, mutta Nikkilän havaintojen mukaan samaa epäyhtenäisyyttä on nähtävissä myös mm. Westhin ja Ljungon teksteissä.)

Uskonpuhdistuksen aikaiseen Turun puhekieleen projisioituva vaihtelu saattaa siis perustua todellisuudessa eriaikaisten tai erilähtöisten varianttien rinnakkaisuuteen. Tällaisessa tilanteessa tutkijaa saattaa olla uhkaamassa todellisten suhteiden »liikavariointi». Mutta myös päinvastainen vaara on olemassa. Kuten Nikkilä on eri yhteyksissä huomauttanut, vanhimmatkin suomenkieliset tekstit ovat esim. sanastoltaan suorastaan yllättävän yhdenmukaisia, mikä saattaa perustua paitsi aiempaan kirjalliseen traditioon myös yhteisten, myöhemmin kadonneiden käsikirjoitusläheteiden käyttöön. Tällaisissa tapauksissa kirjallisten tekstien yhdenmukaisuus saattaa ainakin osaksi peittää puhekielen todelliset vaihtelusuhteet.

Erityyppisten vaihtelutapausten erottelemiseksi Nikkilä on kehittänyt yksityiskohtaisen lingvistis-filologisen seulontamenetelmän, joka sellaisenaan soveltuu vanhan kirjasuomen tutkimukseen yleisemminkin. Menetelmänä on yksinkertaisesti Agricolan ja hänen aikaistensa

tekstien vertailu. Lähtöoletuksena tässä vertailussa on se, että vanhimmat tekstit ovat ainakin osittain Agricolasta (ja toisistaan) riippumattomia. Toinen, kirkkohistorioitsijoidenkin tukeen perustuva lähtöoletus on se, että jo ennen uskonpuhdistusta on suomenkielisiä kirkollisia tekstejä ollut olemassa, vaikka niitä ei ole meidän päiviimme säilynytkään. Jos vanhimpia tekstejä keskenään vertailemalla voidaan osoittaa samankaltaisuuksia sellaisissa tekstijaksoissa tai -katkelmissa, jotka ilmeisestikin ovat olleet suomenkielisessä asussa jo katolisen aikana, voidaan Nikkilän mukaan myös olettaa, että eri tekstien yhdenmukaiset piirteet heijastelevat keskiaikaista hengellistä suomen kieltä.

Nikkilän menetelmä ei anna aukotonta vastausta siihen, miten katolinen kirkkosuomi poikkesi 1500-luvun kirjasuomesta. Silti sen perusteella voidaan osa vanhan kirjasuomen varianteista leimata »keskiaikaisiksi» (vain keskiaikaiseen traditioon pohjautuvissa teksteissä esiintyvät variantit, mikäli sellaisia on osoitettavissa); osa vanhan kirjasuomen varianteista voidaan taas tulkita myöhäisiksi, mahdollisesti vasta 1500-luvun innovaatioiksi (variantit, joita ei lainkaan tavata »keskiaikaispohjaisissa» teksteissä). Vaikka menetelmää onkin sovellettava varoen, kuten Nikkilä on tehnytkin, sen avulla voidaan piirre piirteeltä edeten vanhan kirjasuomen »epäjohdonmukaisuudessa» erottaa kronologisia kerrostumia. Nikkilän tutkimustapaa voisikin luonnehtia vanhan kirjasuomen arkeologiaksi.

Tutkimustavoitteet ja -aineisto

Nikkilä on tiivistänyt tutkimuksensa tavoitteet neljäksi kysymykseksi (s. 24):

- 1) Millaisen kuvan *i:n* loppuheitosta saa vanhimman kirjasuomen perusteella?
- 2) Miten loppuheittoon suhtautuminen näyttäisi eri tapauksissa myöhemmin muuttuneen?
- 3) Mitä yhteistä tässä loppuheitossa

on nähtävissä suomen murteiden loppuheiton kanssa?

4) Millaisia loppuheiton historiaa koskevia päätelmiä voidaan tehdä vanhan kirjasuomen ja suomen murteiden edustuksesta?

Vaikka Nikkilän tutkimus ajallisesti kattaa koko vanhan kirjasuomen kauden 1540-luvulta aina 1800-luvulle saakka, tutkimuksen painopiste on vanhimmissa, Agricolan ajoilta periytyvissä teksteissä, joita Nikkilä kokoavasti nimittää vanhimmaksi kirjasuomeksi. Valtaosa näistä teksteistä (ja samalla kaikki 1540- ja 1550-luvulla painetut teokset, yhteensä 2 304 painosivua) kulkee Mikael Agricolan nimissä, mutta samoilta ajoilta on olemassa myös muutamia muita tekstejä, jotka sisältävät tärkeää vertailuaineistoa Agricolan teosten rinnalla. Tällaisina teksteinä Nikkilä mainitsee seuraavat seitsemän: 1) Münsterin Isä meidän -rukous, 2) reunamerkinä Erasmus Rotterdamilaisen Uudessa testamentissa, 3) Upsalan evankeliumikirja, 4) Westhin teksti, 5) Codex B 28, 6) Kangasalan messukäsikirjoitus ja 7) Kustaa Vaasan kirje vuodelta 1555 (s. 50–51).

Tekijä on käynyt kaikki nämä vanhimmat tekstit *i:n* loppuheiton kannalta yksityiskohtaisesti ja systemaattisesti läpi. Kirjasuomen alun jälkeistä kehitystä hän on seurannut edelleen tarkoin noin sadan vuoden ajan; rajapyykkinä on v. 1642 ilmestynyt ensimmäinen suomenkielinen koko Raamattu. Tämän jälkeistäkin vanhan kirjasuomen aikaa hän on 1700-luvun loppuun asti seurannut monipuolisen ja edustavan tekstiaineiston avulla, mikä näkyy teoksen loppuun liitetystä kronologisesta aineistoluettelosta (s. 479–485).

Vanhan kirjasuomen tutkimusharrastuksen vähäisyyttä kuvastaa se, että Agricolan aikaisista teksteistä on kielen kannalta perusteellisesti käsitelty vain Upsalan evankeliumikirjaa (Penttilä 1932); muiden osalta yksityiskohtaiset selvitykset puuttuvat. Tästä syystä Nik-

Kirjallisuutta

kilä on joutunut eri yhteyksissä yleisemminkin tarkastelemaan vanhimpien tekstien kieliasua. Työ laajenee tällä tavoin *i:n* loppuheiton käsittelystä vanhimman kirjasuomen perusselvitykseksi, jonka antamia viitteitä ja virikkeitä vastainen tutkimus voi runsain määrin hyödyntää. Tässä mielessä hyvin antoisa on esim. sivulta 51 alkava jakso, jossa Nikkilä on filologisten ja kirkkohistoriallisten viitteiden perusteella pohtinut vanhimpien suomenkielisten tekstien keskinäisiä suhteita (mm. painamattomien tekstien suhdetta Agricolan teoksiin sekä eri tekstien pohjana mahdollisesti olleita yhteisiä lähteitä ym. vanhan kirjasuomen tutkimuksessa keskeisiä mutta yhä puutteellisesti selvitettyjä kysymyksiä). Tähän saakka näyttää vanhimpien suomenkielisten tekstien taustan selvittely jääneen lähes yksinomaisesti kirkkohistorioitsijoiden huoleksi; Nikkilä on tehnyt suuren palveluksen fennistiikalle kokoamalla heidän osin hyvinkin tuoreet havaintonsa yhteen.

Paitsi vanhimpia tekstejä Nikkilä on eri yhteyksissä tarkastellut kokoavasti myös useiden myöhempien tekstien kieliasua. Näin hän on menetellyt etenkin sellaisissa tapauksissa, joissa tekstit ovat *i:n* loppuheiton osalta poikenneet oman aikansa yleisestä edustuksesta. Erityistä huomiota Nikkilä on osoittanut »itämurteisille» teksteille, joita vanhassa kirjasuomessa on varsinkin 1600-luvun alkupuolelta (s. 76). Tarkemman huomion kohteeksi ovat joutuneet myös sellaiset vanhan kirjasuomen aineslähteet, jotka eivät aiemmin ole osuneet tutkijoiden haaviin tai jotka ovat jääneet (lähes) pelkän maininnan varaan. Tällaisiakin tapauksia on useita, esim. Isonkyrön koodeksi ja Raamatun suomennoksen katkelma, jotka molemmat periytyvät 1500- ja 1600-luvun vaihteesta ja joiden murrepiirteet viittaavat lähinnä lounaismurteiden itäryhmään (s. 166–167, 241–242). Uusia lähteitä on puolestaan esim. Samuel Kroellin onnitteluruno, joka on peräisin 1620-luvulta ja liittyy

samanaikaiseen »itäiseen koulukuntaan» (s. 262–263). Alaviitteisiinkin sisältyy usein kiintoisia huomioita: esim. s. 264 mainitaan Upsalan yliopiston rehtorin vihkiäisiin kirjoitettu onnitteluruno, jonka säe *Ollak yhden ylimmäiszä* sisältää vanhimman kirjallisen tiedon säilyneestä sananloppuisesta *k:sta*. Todellisenä löytönä on pidettävä turkulaisen pietistipapin Petter Schäferin v. 1707–1712 vankilassa pitämiä päiväkirjoja, jotka tarkemmin kuin mikään muu vanhan kirjasuomen aineisto kuvastavat oman aikansa turkulaista puhekieltä (s. 79). Kiintoisaa näissä päiväkirjoissa on sekin, että Schäfer on käyttänyt niissä itse asiassa kahta rekisteriä: kirkollisista asioista puhuessaan kirjakieltä, omista tuntemuksistaan ja kokemuksistaan kirjoittaessaan sitä vastoin puhekielenomaista vapaampaa kieltä. Toivottavasti Nikkilä lähiaikoina voikin palata Schäferin päiväkirjamuistiinpanojen kieleen yksityiskohtaisemmin.

Vaikka Nikkilän aineistoon sisältyy uusia lähteitä, hän on muuten suhtautunut hyvin kriittisesti »löytöihin». Tekijän tavoitteena ei ole ollut harvinaisuuksien metsästäminen, mikä näkyy siinäkin, että hän on asettanut monet aiempien tutkijoiden esittämät arkaismit kyseenalaisiksi. Tällainen terveen skeptinen ote näkyy esim. jaksossa, jossa kirjoittaja pohtii yks. 1. persoonan *-m* ja *-in*-loppuisten omistusmuotojen aitoutta (s. 197–200, 238–241). Vaikka 1500-luvun ja 1600-luvun alun kirjasuomessa on useillakin kirjoittajilla *-m*-suffiksillisiä muotoja, Nikkilä pitää niiden aitoutta ainakin jossain määrin epävarmana. Ensinnäkin hän viittaa niiden harvinaisuuteen: esim. Agricolalla ja Westhillä on vain yksi *-m*-suffiksillinen omistusmuoto, mikä varsinkin Agricolalla on häviävän vähän muihin muotoihin verrattuna; Westhillä taas *m:n* ja *n:n* merkinnässä on yleisempääkin horjuvuutta, kuten Nikkilä osoittaa. Eniten *-m*-tapauksia on Finnon Rukouskirjassa; näiden todistusvoimaa puolestaan heiken-

tää Finnon tapa käyttää *m*:ää myös verbien yks. 1. persoonan muodoissa; Finnon osalta olisi siis kysymys yks. ja mon. 1. persoonan suffiksien sekaantumisesta. Edes Elimaeuksella esiintyviä muutamaa *-m*-tapausta Nikkilä ei ole valmis varauksitta yhdistämään puhekieleen taustaan vaan pitää varteen otettavana vaihtoehtona sitä, että nekin ovat syntyneet ilman puhutun kielen tukea. Samalla tavoin varauksellisesti Nikkilä suhtautuu myös esim. *-ne* ja *-nni*-suffiksillisiin yks. 1. persoonan omistusmuotoihin (kumpiakin on yksi sekä Agricolalla että Westhillä) sekä Agricolan konsonanttivartalaiseen *Tytterni*-muotoon (s. 203–204), joka jää ainutkertaiseksi koko vanhan kirjasuomen aineistossa.

Sama tiukan lähdekriittinen suhtautuminen näkyy myös esim. yks. 2. persoonan *-ns*-päätteisten omistusmuotojen käsittelyssä (s. 257–261). Aiemmista tutkijoista varsinkin Rapola on tulkinut monet vanhan kirjasuomen *-ns*-suffiksilliset muodot yks. 2. persoonan *-nsi*-suffiksien jatkajiksi. Nikkilän mukaan näissä tapauksissa voidaan erottaa kolme ryhmää: 1) muodot, joissa voi olla kysymys 3. persoonan *-ns*-suffiksista, 2) muodot, joissa *n* voi olla sijapäätteen konsonantti, ja 3) tapaukset, joita varmimmin voi pitää yks. 2. persoonan omistusmuotoina. Tarkan seulonnan jälkeen osoittautuikin, että »varmoja» yks. 2. persoonan omistusmuotoja on esim. Agricolalla vain kolme, eikä muisakaan vanhimmissa teksteissä ole kuin yksi varma esiintymä. Kyseessä on siis hyvin harvinainen tyyppi.

Kaikkiaan Nikkilän lähdekriittistä otetta voi pitää esimerkillisenä. Samalla hänen teostaan lukiessa ei voi välttyä vaikutelmalta, että aiemmat vanhan kirjasuomen äänne- ja muotohistorian tutkijat ovat liiankin helposti pitäneet harvinaisia muotoja kielihistoriallisina reliktinä sellaisissa tapauksissa, joissa yhtä hyvin tai pikemmin voi olla kysymys painovirheistä tai myöhäisistä sekaan-

tumista. *-ns*-suffiksillisten muotojen tarkastelu puolestaan osoittaa, miten tärkeä lausekonteksti on myös äänne- ja muotohistorian tutkijalle. Vaikka erilaiset vanhan kirjasuomen teksteistä laadittavat hakemistot ovat hyvin käyttökelpoisia apuvälineitä, tutkijan olisi vastedeskin pidettävä ensisijaisina lähteinä kokonaisia tekstejä; muuten virhetulkintojen vaara on uhkaamassa.

Nikkilän valitseman näkökulman mukaisesti tutkimuksen pohjana on loppu-*i*:n säilymä- ja katotapausten kvantitatiivinen analyysi. Käytännössä hän on etenkin vanhimmasta kirjasuomesta pyrkinyt poimimaan kaikki kyseeseen tulevat esiintymät; myöhempien tekstien (esim. Sorolaisen Postillan ja vuoden 1642 Raamatun) osalta hän on tyytynyt otoksiin. Kuten Nikkilä itsekkin huomauttaa (s. 26–27), vanhimmassa kirjasuomessa tavattavaa vaihtelua ei useinkaan ole kuvattu tarkkojen lukujen avulla. Paljon tavallisempaa on ollut se, että vanhan kirjasuomen kannan osoittamiseksi on kerätty hajaesimerkkejä eri teksteistä. Tällöin eri kirjoittajien ja samankin kirjoittajan eri teosten väliset erot ovat jääneet huomiotta, ja vaikka varianttien yleisyysuhteisiin olisikin viitattu, viittaukset ovat usein olleet varsin summittaisia. Nikkilän selvityksestä voidaan nähdä, että varsinkin Ojansuun ja Rapolan luonnehdinnat eri varianttien yleisyysuhteista perustuvat usein sormenpääntumaan: on mahdollista, että jo aineiston poimintavaiheessa tutkijan mielenkiinto on kohdistunut joihinkin tiettyihin (usein harvinaisiin) variantteihin, joiden osuus on tästä syystä korostunut. Viittaa vain muutamaankin Nikkilällä esiintyvään tapaukseen. Esim. Ojansuun mukaan Agricolalla on translatiivissa loppuheittoa »toisinaan»; tarkkaan laskien loppuheittoisia translatiivimuotoja on Agricolalla 31 kaikkiaan noin 3 500 translatiivitapauksesta, ja näistäkin 22 on leksikaalista *miksei*-tyyppiä (s. 148–149). Supistumaverbeistä on puolestaan imperfektin yks. 3.

Kirjallisuutta

persoonassa tavattu Agricolalla peräti viisi rinnakkaismuotoa: 1) *rupesi*, *wastasi*, 2) *rupes*, *kelpas*, 3) *rupeis*, *macais*, 4) *rupeisi*, *wainoisi* ja 5) *auaij*, *catoy* (s. 330). Eri tyyppien lukumääräsuhteista Agricolan teoksissa on aiemmissa tutkimuksissa annettu ylimalkaisia ja Nikkilän laskelmien mukaan selvästi harhaanjohtaviakin tietoja. Niinpä esim. Ojansuun mukaan *s*-loppuisia (*rupes*, *wastas* -tyyppisiä) muotoja olisi »usein», Rapolan mukaan »joskus»; toisaalla Rapola on kuitenkin luonnehtinut supistumaverbien loppuheittoa Agricolalla »aivan yleiseksi». Diftongilliset *rupeis*, *macais* -tyyppiset muodot ovat Rapolan mukaan Agricolalla harvinaisia, ja *rupeisi*-tyyppiä hän ei mainitse lainkaan, ei liioin *auaij*-tyyppiä. Nikkilän laskelmien mukaan *rupesi*-tyyppi on muihin verrattuna ylivoimainen: sen osuus kaikista tapauksista on 87 %, kun sitä vastoin *rupes*-tyyppiä on 2 %, *rupeis*-tyyppiä 6 %, *rupeisi*-tyyppiä 4 % ja *auaij*-tyyppiä 1 % (s. 330–331).

Totuuden nimessä on kuitenkin myönnettävä, kuten Nikkiläkin on tehnyt (s. 27), että jo v. 1909 Ojansuu kertoi »uneksineensa» sellaisesta Agricolan kielen tutkimuksesta, joka olisi »tarkka, matemaattisen tarkka esitys eri ortografisista, äänteellisistä ja lauseopillisista suhteista». Nykyisen tietotekniikan avulla Ojansuun unelma on toteutettavissa, esimerkiksi Vanhan kirjasuomen sanakirjan valmistuttua Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa.

Vanhan kirjasuomen syntykysymyksiä

Nikkilän muotoryhmittäin etenevän loppuheittotutkimuksen yhdistävinä säikeinä ovat eräät vanhan kirjasuomen tutkimuksen peruskysymykset. Niistä muutamiin olen jo viitannut. Kuten Nikkilän tutkimuksen lähtökohtia tarkasteltaessa ilmeni, ajatus keskiaikaisen kirkkosuomen olemassaolosta kuuluu hänen työhypoteeseihinsa. Hänen työs-

sään keskeinen seikka on myös kysymys saman kirjoittajan nimiin luettujen teosten ja tekstien sisäisestä yhtenäisyydestä; tämä kysymys liittyy erityisesti Agricolan teoksiin. Kolmantena läpi työn kulkevana lankana voisi mainita kysymyksen vanhan kirjasuomen yhtenäisyydestä ja kehityslinjoista Agricolan ajan jälkeen.

Käsitys siitä, missä määrin suomen kieltä on keskiajalla kirjallisesti viljelty, on eri aikoina vaihdellut. Aiemmin on lähdetty melko yksioikoisesti siitä, että Agricolan 1540-luvulla julkaisemat suomenkieliset teokset samalla aloittivat koko suomen kielen kirjallisen käytön. Tätä kantaa edusti esim. Rapola kirjoittaessaan Suomen kirjakielen historiasaan (v. 1933): »Kaikesta on pakko tulla siihen käsitykseen, että esiagricolalainen traditio on ollut kovin vähäistä ja heikkoa.» Sama näkemys toistuu vielä eräissä 1960-luvullakin kirjoitetuissa katsoyksissa. Kuten Nikkilä toteaa (s. 34–35), perusteluksi on yleensä viitattu siihen, ettei uskonpuhdistusta edeltävältä ajalta ole säilynyt lainkaan yhtäjaksoisia suomenkielisiä tekstejä. Lisäksi on usein lainattu Agricolan Uuden testamentin esipuheeseen kirjoittamia sanoja, joiden mukaan »temen Maan kieli oli ennen neite aicoija, iuri wähe ia lehes ei miteken kirioisa eli pockstauisa prucattu taicka harioitettu».

Toisaalta varsinkin kirkkohistorioitsijat ovat viime vuosikymmeninä tarkentaneet kuvaa kansankielen osuudesta keskiajan katolisessa kirkossa. Jo vanhastaan on ollut tiedossa se, että Suomen keskiaikaisen kirkon pappeja vaadittiin sakon uhalla lukemaan kansankielisenä Pater Noster, Ave Maria, Credo ja synnintunnustus; samalla edellytettiin, että nämä tekstit ovat papeilla kirjallisessa asussa, jotta he lukisivat ne joka kerran samassa muodossa. Mutta kirkkohistorioitsijat ovat olettaneet, että katolisena aikana papeilla on ollut kirjoitettuna suomenkielisessä asussa eräitä muitakin tekstejä (esim. saarnoja ja jopa

virsiä); lisäksi kaste-, rippi- ja vihkimistoimitukset ovat vaatineet papeilta suomen kielen hallintaa, mahdollisesti kirjallistakin käyttöä. Kuva keskiajan latinankielisestä ummikkokirkosta on siis perin pohjin muuttunut.

Kirkkohistorioitsijoiden näkemysten muuttuminen on heijastunut myös kielentutkijoiden käsityksiin. Tämä näkyy selvästi Rapolan v. 1963 kirjoittamista ja Nikkilän lainaamista sanoista: »Mutta samanaikaisia suomennosyrityksiä, jopa yhteisiä pohjakäännöksiäkin on epäilemättä ollut muitakin kuin käytettävissä olevat säilyneet rippeet. Niitä on kulkeutunut kädestä käteen, ja ne ovat vaikuttaneet jatkuvaan käännös- ja kopiointityöhön. Tuskinpa on 1400-luvun jälkipuoliskolta lähtien tavattu suomenkielisen seurakunnan pappia, joka ei olisi jäljentämällä, ostamalla, lahjaksi tai perinnöksi saanut käyttöönsä sanotunlaista aineistoa tai parhaassa tapauksessa itse suorittanut suomennostyötä.» (Ks. Nikkilä s. 36–37.) Tämä keskiaikaisen tradition merkitystä korostava näkemys ei tosin ole sopusoinnussa Agricolan sanojen kanssa, mutta kuten Nikkilä on osoittanut (s. 35), Agricola on itse asiassa vain toistanut v. 1526 ilmestyneen ruotsinkielisen Uuden testamentin alkupuheeseen sisältyvän lauseen, jossa aiemman tradition merkitys samalla tavoin kielletään. Tässä valossa Agricolan sanat osoittautuvat pikemmin propagandistisiksi kuin todenmukaisiksi.

Lähtöoletustensa mukaisesti Nikkilä on pyrkinyt etsimään esiagricolalaisen kirkkokielen jälkiä sellaisista teksteistä, jotka jokseenkin varmasti ovat olleet suomenkielisessä kirjallisessa muodossa jo keskiajalla. Tällöin Agricolan teoksista erityisesti Rukouskirja mutta osin myös Käsikirja ja Messu erottuvat sisältönsä perusteella muista. Mikäli Nikkilän oletus keskiaikaisen tradition vaikutuksesta vanhimpaan kirjasuomeen olisi oikea, oletukselle odottaisi löytyvän tukea juuri näistä teoksista. Vastaavasti muidenkin vanhimpien kirjoittajien teks-

teihin sisältyy jaksoja, jotka kaikesta päätellen ovat suoraa tai epäsuoraa perintöä keskiajan kirkkokielestä. Selvimpänä esimerkkinä tällaisesta yhteisestä tekstistä voidaan pitää Isä meidän -rukousta, jonka toisintoja on Agricolan ajoilta säilynyt täydellisinä kaikkiaan 13 (näistä Agricolan teoksissa 9). Kuten Nikkilä huomauttaa (s. 51–52), mitkään näistä teksteistä eivät ole kielellisesti täysin identtiset, mutta ne ovat varsinkin sanastoltaan huomattavan yhdenmukaisia, mikä selvästi viittaa siihen, että ne perustuvat aiempaan kirjalliseen ja suulliseen perinteeseen.

Näyttää siltä, että Nikkilän oletusta Agricolan Rukouskirjan (sekä eräiden muiden vanhimpien tekstien) kielellisestä arkaistisuudesta voidaan pitää aiheellisenä. Viitataan jälleen konkreettiseen esimerkkiin. Vanhimmassa kirjasuomesa tavataan yks. 2. persoonan omistuslietevarianteista konsonanttivartaloon liittyvä *-ti* kaikkiaan 21 kertaa. Näistä on 16 tapausta Agricolalla, 3 Westhillä, 1 Kangasalan messukäsikirjoituksessa ja 1 Erasmus Rotterdamilaisen Uuden testamentin reunamerkinnoissa. Agricolan *-ti*-tapauksista useimmat (10) ovat Rukouskirjassa; loput kuusi ovat Käsikirjassa (4), Messussa (1) ja Uudessa testamentissa (1). Rukouskirjan *-ti*-tapauksista ne, joiden osalta käännöslähde on pystytty osoittamaan, näyttäisivät liittyvän katolisen ajan traditioon; *-ti*-suffiksia ei sitä vastoin esiinny lainkaan niissä Rukouskirjan jälkiosan kohdissa, joiden lähteenä on ollut tai on voinut olla v. 1543 ilmestynyt teos *Enchridion piarvum precationum* (ks. Nikkilä 255–257). Käsikirjan ja Messun *-ti*-tapaukset saattavat samoin viitata aiempaan käytäntöön; esim. Messun ainoa *-ti*-tapaus esiintyy synnintunnustuksessa (*coua oikeutti*; Westhillä on samassa synnintunnustuksen kohdassa *sinun koua wanhurscautti*).

Loppu-*i*:n säilymä- ja katomuotojen ohessa Nikkilä on eri yhteyksissä tarkastellut myös muutamia muita piirteitä,

joissa »keskiaikaiset» tekstit ovat voineet säilyttää jälkiä varhemmasta kirjasuomesta. Esim. ripin jälkeisissä absoluution sanoissa Agricolalla on säännöllisesti heikkoasteinen muoto *sinū synnis* (samoin Westhillä). Nikkilä arveleekin, että muoto on kiteytynyt tähän asuun jo keskiajalla (s. 154–155, 254). Uskontunnustuksen sanat näyttäisivät puolestaan säilyttäneen *ea*-asuisen *oickealla, oijkealla* -muodon, jonka sijasta muut *ea, eä* -nimit ovat vanhimmassa kirjasuomessa tavallisimmin *ia, iä* -asuisia (s. 306–307). Jo nämä muutamat esimerkit havainnollistavat paitsi Nikkilän tutkimusmenetelmän toimivuutta myös niitä mahdollisuuksia, jotka vanhimpien tekstien yksityiskohtainen lingvisti-filologinen vertailu tuo muassaan. Tulevien selvitysten lähtökohdaksi sopii hyvin Nikkilän ajatus, jonka mukaan jo varhain on esiintynyt pyrkimyksiä jonkinlaisen yleissuomen luomiseksi (s. 38). Vanhimpien kirjasuomen tekstien silmänpistävä yhdenmukaisuus ei siis välttämättä perustuisi esim. yhteisiin pohjakäännöksiin vaan voisi yhtä hyvin kuvastaa keskiaikaisen kirkkosuomen käyttötradition vakiintuneisuutta.

Vaikka Nikkilän tavoin olettaisimme, että vanhan kirjasuomen juuret ovat keskiajan katolisessa kirkkosuomessa, siitä ei suinkaan seuraa, että joutuisimme kiistämään Mikael Agricolan keskeisen aseman suomen kirjakielen kehittäjänä. Pikemmin ajatus, jonka mukaan myös Agricolan teoksissa näkyisi keskiaikaisen kirkkosuomen jälkiä, tuo mukanaan uuden näkökulman, josta on hyötyä pyrittäessä selvittämään Agricolan teosten sisäistä heterogeenisuutta. Sitä selitettäessä on otettava huomioon eri murteisiin perustuvat ainekset, jotka ainakin osin on selitetty Agricolan henkilöhistoriaan vedoten, sekä käännöstyössä avustaneiden osuus, johon varsinkin viime aikoina on viitattu. Mutta lisäksi on huomattava tekstien eriaikaisuus: samaankin teokseen saattaa sisältyä sekä »keskiaikaista» perintöä että

varsin nuoria käännösjaksoja; näinhän näyttäisi olevan esim. Rukouskirjan laita (s. 41–42). Lisäksi on muistettava, että Agricola julkaisi teoksensa 1540–1550-luvulla melko lyhyen ajan kuluessa; ainakin Uuden testamentin käännöstyön hän oli aloittanut hyvän aikaa varhemin 1530-luvulla. On mahdollista, että eriaikaiset käännöskerrostumat ovat osaltaan lisänneet varsinkin Uudessa testamentissa esiintyvää vaihtelua, kuten Nikkilä on arvellut (s. 49–50).

Vaikka Agricolan kieli ja henkilö-hahmo ovat jo pitkään askarruttaneet vanhan kirjasuomen tutkijoita, eivät tutkijat varsinkaan aiemmin ole kiinnittäneet yksityiskohtaisesti huomiota Agricolan kaikkiin teoksiin; yleensä aineisto on kerätty vain osasta Agricolan tuotantoa tai eri teoksista on sieltä täältä poimittu hajaesimerkkejä. Vasta viime vuosina on valmistunut muutama sellainen tutkimus, jossa Agricolan koko tuotanto on otettu huomioon (Nikkilä viittaa mm. Ilkka Savijärven, Tapani Lehtisen ja Matti Suojasen väitöskirjoihin). Erityisesti Savijärven suomen kieltotaitutuksen historiaa käsittelevä selvitys on Agricolankin tutkimuksen kannalta merkittävä, koska siinä on tarkkailtu myös teosten välisiä (ja Uuden testamentin osalta sisäisiäkin) eroja.

Nikkilän tutkimuksessa Agricolan teosten keskinäinen vertailu on toteutettu systemaattisesti. Teosten välisiä eroja havainnollistaakseen hän on jo johdantojaksossa esitellyt muutamia »varsin sattumanvaraisesti» valittuja tapauksia (s. 44–49). Esimerkeistä ensimmäinen on ortografinen ja käsittelee Agricolan tapaa kirjoittaa *usko*-vartaloiset sanat teoksissaan. Kyseeseen tulee kolme vaihtoehtoista kirjoitustapaa: *wsko*, joka on valtavarianttina Rukouskirjassa (99 % tapauksista), *wsko*, joka on yleinen Uuden testamentin alkupuolella (48 %) sekä varsinkin Käsikirjassa (96 %), Messussa (73 %) ja Piinassa (98 %), ja *vsko*, jota tavataan varsinkin Uuden testamentin loppupuolella (89 %) sekä Psalmtaris-

sa (76 %), Veisuissa (88 %) ja Profectoissa (90 %); neljäs Agricolalla esiintyvä kirjoitustapa on *vscō*, mutta sen osuus on vähäinen.

Toinen ja kolmas esimerkki valaisevat Agricolalla esiintyvää morfologista ja leksikaalista vaihtelua: tarkasteltavana on *olla*-verbin yks. 3. persoonan imperatiivimuodot, joita Agricolalla on seitsemää tyyppiä, ja *lohdu(ttaa) ~ lohu(ttaa)*-vaihtelu. Nämä tapaukset poikkeavat ortografisesta *usko*-esimerkistä mm. siinä, että niissä kummassakin paitsi Uusi testamentti myös Rukouskirja jakautuu selvästi kahtia. Jo näistäkin esimerkeistä myös näkyy, että teosten väliset suhteet saattavat tapauksittain vaihdella. Esim. *olla*-verbin imperatiivimuotoja tarkastellessa kiintyy huomio *h*:llisen *olcohon*-tyypin yleisyyteen Uuden testamentin ja Rukouskirjan jälkiosissa. Leksikaalisen *lohdu(ttaa) ~ lohu(ttaa)*-vaihtelun osalta nämä samat tekstit suosivat sitä vastoin eri variantteja: Rukouskirjan jälkiosassa *lohdu(ttaa)* on lähes yksinomainen (98 %), mutta Uuden testamentin loppuosa on lähes yhtä selvästi *lohu(ttaa)*-asun kannalla (91 %).

Agricolan tutkijoiden on ilmeisesti vastakin vältettävä liian suoria yleistyksiä. Nikkilä arvioi tutkijan mahdollisuuksia melko varovasti:

Tällainen Agricolan teosten ja teosten osien välisiin kielellisiin eroihin paneutuva tutkimus voinee aikaa myöten valaista näiden syntyyn vaikuttaneita tekijöitä: teosten eri kohtien eriaikaisia kirjoituskerrostumia, erilaisiin kielimuotoihin pohjautuvia piirteitä ja mahdollisesti myös kysymystä siitä, missä määrin Agricolalla on ollut avustajia käännöstyötä tehdessään. (S. 50–51.)

Ratkaisuun ei kuitenkaan ole oikotietä; se vaatii vielä erilaisten ja kyllin monien kielenpiirteiden yksityiskohtaista ja systemaattista selvittelyä. Nikkilän tutkimus on joka tapauksessa erinomainen avaus tähän suuntaan.

On kuitenkin muuan keino tavoittaa suuremminkin se Agricola, joka on erilaisista varianteista joutunut valitsemaan kulloinkin käyttämänsä. Agricolan kirjallisen toiminnan laajuudesta ja uskonpuhdistuksen ajan sille asettamista odotuksista ja tehtävistä johtuu, että Agricola on julkaissut samojakin tekstejä useaan kertaan. Esim. Rukouskirjaan sisältyy Raamatun kohtia, jotka hän on julkaissut uudestaan Uudessa testamentissa, Psaltnarissa ja Veisuissa (Nikkilä s. 415). Tällaisia tekstejä vertailemalla voi päästä Agricolan tietoisesti tekemien kielellisten valintojen ja ratkaisujen jäljille. Nikkilä onkin pitänyt silmällä myös tätä mahdollisuutta. Viittaaan jälleen muutamaan esimerkkiin.

Yks. 3. persoonan preesensmuodot ovat Agricolalla 2-tavuisista verbeistä tyyppiä *andapi* (kirjoitusasu ei anna tarkkaa kuvaa toisen tavun vokaalin kestosta: joko *antapi* tai *antaapi*), *andau* ja *anda* (joko *antaa* tai *anta*; Nikkilä s. 286–288). Näistä varianteista *andau*-tyyppi on harvinaisin; siitä on vain 13 tietoa, ja niistäkin lähes kaikki ovat Rukouskirjasta; yhtään tällaista tapausta ei sitä vastoin ole Agricolan myöhäisteoksissa (s. 290–291). *pi*-päätteisen *andapi*-tyypin osuus näyttää puolestaan lisääntyvän Agricolan viimeisissä teoksissa; enimmillään se on kuitenkin jo Käsikirjassa ja Messussa, joissa sen osuus verbeittäin nousee yli 90 prosentin. Vaikka verbikohtaiset erot ovat melko huomattavia, *anda*-tyypin osuutta lisää ennen muuta suurifrekvenssinen *pitää*-verbi; muilta osin *pi*-päätteen tietoinen suosiminen näyttäisi hyvin selvältä (s. 296–297, 306, 320). Supistumaverbien imperfektissä esiintyvän monimuotoisuuden tietoiseen karsimiseen viittaa puolestaan se, että Agricola on Piina-teoksessaan muuttanut Uuden testamentin *rupesi* ja *rupeis* -muotoja *rupeisi*-asuisiksi (s. 336–337). Tietoisista korjauksista näyttäisi olevan kysymys myös tapauksissa, joissa Agricola on muuttanut lukuisia Rukouskirjan *-sta*, *-stä* -päätteisiä

Kirjallisuutta

adverbeja myöhemmissä teoksissa *-st(i)*-loppuisiksi (s. 415–416).

Agricola ei ole ainoa uskonpuhdistusajan kirjoittajista, jonka persoonalliset äänenpainot ovat Nikkilän tulkintojen takaa kuultavissa. Samaan aikaan kun Agricola pyrkii teoksissaan suosimaan *pi*-pääteistä *andapi*-tyyppiä (*andau*-tyypistä tyystin luopuen), on Westhin tekstissä (erityisesti sen Sieluin vahvistos -osassa) ja Codex B 28:ssa nähtävissä päinvastainen tendenssi: näiden tekstien kirjoittajat pyrkivät vahvistamaan *andau*-tyypin asemaa (s. 291–293). Perimmältään on Nikkilän mukaan sekä *andapi* että *andau*-tyyppien yleistämisessä voinut olla kysymys samasta: on pyritty korvaamaan pelkän vokaalinpidennyksen sisältänyt ja ortografisesti epäselvä *anda*-tyyppi suffiksiltaan selkeämmillä *andapi*, *andau* -muodoilla (s. 320–322). Tätä pyrkimystä on osaltaan voinut vauhdittaa jälkitavujen pitkien vokaalien lyheneminen, joka on lounaismurteissa saattanut olla vanhimman kirjasuomen aikaan meneillään ja joka on uhannut *anta*-tyypin morfologista selkeyttä. Joka tapauksessa niin Agricolan kuin Westhinkin ratkaisu on merkinnyt samalla kirjoitetun kielen loitontumista Turun seudun puhekielestä. Vaikka puhekielessä olisikin esiintynyt sekä *anta(a)pi* että *antau*-tyyppisiä muotoja, ne eivät Nikkilän mukaan ole voineet olla siinä yhtä yleisiä kuin *andapi*-tyyppi Agricolan myöhäisteoksissa tai *andau*-tyyppi Westhillä.

Vanhan kirjasuomen tuntemattomiksi jääneistä hahnoista Nikkilä nostaa vielä esiin mm. Upsalan evankeliumikirjan kirjoittajan (s. 381–383) ja asettaa hänet samalla tavoin ristivalaistukseen Agricolan kanssa kuin Westhin tekstin kirjoittajankin. Upsalan evankeliumikirjassa on silmäänpistävä runsaasti loppu-*i*:n säilymämuotoja sellaisissakin tapauksissa, joissa kaikki tai useimmat muut vanhat lähteet ovat varsin selvästi loppuheiton kannalla (näin on esim. myönteisissä konditionaalimuodoissa;

kielteisissä konditionaalimuodoissa loppuvokaali on monilla kirjoittajilla paremmin säilynyt). Arveluttaviksi nämä loppu-*i*:n säilymätapaukset tekee se, että samassa tekstissä tavataan myös sellaisia hyperkorrekteja muotoja, jotka viittaavat tietoiseen loppuvokaalin palauttamiseen; tällaisia tapauksia ovat esim. kirjoittajan käyttämät adessiivi-allatiivit ja inessiivi-illatiivit sekä *pämiesi*, *poisi* 'pois' -tyyppiset muodot. Nikkilän mukaan (s. 400) Upsalan evankeliumikirjan taustalla saattaakin olla kirjoittaja, jonka kotimurteessa loppuheitto on ollut pitemmällä kuin Turun puhekielessä ja vanhassa kirjasuomessa. Pyrkimys loppuvokaalisten muotojen käyttöön tapauksissa, joissa kirjakieli niitä vaatii, on johtanut toisaalta hyperkorrektiuteen, toisaalta loppuvokaalin palauttamiseen niissäkin tapauksissa, joissa se on ollut tarpeetonta (esim. myönteisissä konditionaalimuodoissa).

Vanhaa kirjasuomea voidaan Nikkilän mukaan alusta lähtien pitää yllättävänkin yhtenäisenä kielimuotona, mikä selittyisi ainakin osin keskiajan kielenkäyttötradition vaikutukseksi. Toisaalta tämä yhtenäisyys osoittautuu jossain määrin näennäiseksi: yhtenäisen kuoren alta paljastuu jo varhain erilaisia alueellisia ja funktionaalis-tyylillisiä eroja; näitäkin Nikkilä on työssään pohtinut. Jo vanhimmassa kirjasuomessa on nähtävissä merkkejä hengellisen ja maallisen kielen käytön eriytymisestä. Ero näkyy ortografisestikin: maallisissa teksteissä on usein tavunalkuisen *v*:n merkinä *ffu* (näin on esim. Kustaa Vaasan kirjeessä *v*:lta 1555). Nikkilä on arvellut, että myös maallisen kirjasuomen juuret voivat ulottua keskiaikaan asti (s. 37, 66, 71–74). Hengellisessä kielessä on puolestaan jo 1500-luvulta lähtien erotettavissa toisaalta proosa-, toisaalta runokieli. Näiden tyyllilajien eriytyminen on idullaan jo Agricolan teoksissa: esim. yks. nominatiivissa hänellä on loppu-*i* miltei aina säilynyt; muutamia loppuheittotapauksia kuitenkin löytyy, ja ne

keskittyvät nimenomaan runomuotoisiin teksteihin. 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa loppuheittoiset nominatiivimuodot yleistyivät juuri runokielessä (osin ilmeisen oppitekoisen lyhentelytendenssinkin vaikutuksesta); proosassa ne pysyivät sitä vastoin edelleen harvinaisina (s. 94, 110, 144).

Voisi kuitenkin olettaa, että vanhan kirjasuomen yhtenäisyyttä olisivat selvimmin olleet uhkaamassa erilaiset alueelliset piirteet. Vanha kirjasuomihan perustui ensisijaisesti Turun puhekieleen ja kaupungin ympäristössä puhuttuihin lounaismurteisiin. Uskottavalta tuntuu, että myös keskiajan katolinen kirkkokieli on ammentanut aineksensa samoista lähteistä (Nikkilä s. 29); tämän tradition olemassaoloon ja vahvuuteen viittaa itse asiassa sekin, että esim. Agricola on teoksissaan peittänyt oman murretaustansa niin tarkoin kuin on tapahtunut. Toisaalta Turun asema Suomen henkisen ja hengellisen elämän keskuksena ei välttämättä ollut uskonpuhdistuksen aikoihin niin ylivertainen kuin usein esitetään. Kuten Nikkilä toteaa (s. 39), myös Viipurista oli kehittynyt vireä kulttuurikaupunki, josta oli suorat yhteydet Baltiaan ja sitä tietä suoraan Keski-Eurooppaan. Tästä on hyvänä osoituksena sekin, että piispa Skytten aikana Suomesta Saksaan opiskelemaan lähteneistä kahdeksasta nuorukaisesta peräti kuusi tuli Viipurin koulun alueelta. Tätä taustaa vasten voisi odottaa, että itäinen vaikutus olisi heijastunut myös vanhimpaan kirjasuomeen.

Itämurteisia vaikutteita on vanhimasta kirjasuomesta osoitettavissakin; esim. Ojansuu ja Rapola ovat viitanneet Agricolalla sekä eräillä muilla vanhoilla kirjoittajilla esiintyviin *myö*, *työ*, *hyö*-pronomineihin. Rapola arvelee (SKH I s. 252), että nämä itämurteiset pronomimuodot ovat saattaneet kirjallisestikin vakiintua jo ennen Agricolan aikaa. Myös Nikkilän havainnot tukevat tätä ajatusta. Agricola on käyttänyt *möe*, *mö*-asuisia pronomineja mm. Rukouskir-

jaan sisältyvässä Isä meidän -rukouksessa, jossa muutenkin näyttäisi olevan liittymäkohtia itäiseen perinteeseen (s. 52). Mutta itäisestä traditiosta on suurempia todisteita: vanhimpien tekstien joukossa on yksi, Münsterin Isä meidän -rukous, joka muutamien äänne- ja muotopiirteiden osalta poikkeaa länsisuomalaisesta perinteestä. Tällaisia »itämurteisuuksia» siinä ovat esim. pronomimuodot *möe* ja *siun*, *e*-loppuinen ja *-ei*-diftongillinen translatiivimuoto *andeixe* sekä *ssa*-päätteinen inessiivi ja *n*-päätteinen allatiivi (Nikkilä s. 155–158, 278–279). Mahdollisena itäisyytenä Nikkilä pitää myös *si*-asuista yks. 2. persoonan possessiivisuffiksia; muilla vanhimmilla kirjoittajilla tämä suffiksi on aina loppuheittoinen. Sanastoltaan tämäkin teksti sitä vastoin liittyy kiinteästi yleissuomalaiseen Isä meidän -rukouksen käännöstraditioon (s. 52).

Vahvimmillaan »itäisen koulukunnan» vaikutus oli 1600-luvun alkupuolella, varsinkin 1620–30-luvulla eli aikana, jolloin huomio oli muutenkin kohdistunut valtakunnan itäisiin osiin. Tuolta ajalta voidaan mainita useita kirjoittajia, joiden teoksissa oli joko kaakkoishämäläisyyksiä tai selvästi itämurteisia piirteitä. Heistä tunnetuin on kaakkoishämäläinen Olavi Elimaeus; muita, murrepiirteidensä perusteella lähinnä Viipurin seuduilta lähteneitä kirjoittajia olivat Tuomas ja Canutus Carelius, Samuel Kroell sekä Nordströmin koodeksin kirjoittaja (Nikkilä s. 76–78). Nikkilän mukaan »Nordströmin koodeksi on selvän itäsuomalainen kielidokumentti koko vanhassa kirjasuomessa». Hänen itämurteiden loppuheittoa koskevat päätelmänsä (esim. oletus Münsterin Isä meidän -rukouksessa esiintyvän *si*-suffiksin murrepohjaisuudesta) perustuvatkin olennaisesti Nordströmin koodeksin varaan.

Itäinen vaikutus näyttää saaneen jonkin verran jalansijaa myös läntisten kirjoittajien (esim. Hemminki Maskulaisen) kielessä. Toisaalta, kuten Nikkilä toteaa

Kirjallisuutta

(s. 242–243), tämä vaikutus jäi lyhytaikaiseksi eikä pystynyt horjuttamaan lounaisen kirjasuomen asemaa. Murteiden taistelun aika tuli vasta 200 vuotta myöhemmin. Vanhan kirjasuomen tutkimuksessa Viipurin koulukunnan osuus olisi silti erityisellisen arvoinen.

i:n loppuheitto vanhassa kirjasuomessa

Nikkilä on tarkastellut vanhan kirjasuomen *i:n* loppuheittoa muotoryhmittäin. Kyseeseen tulevat seuraavat kahdeksan tapausryhmää: 1) yks. nominatiivimuodot, 2) translatiivimuodot, 3–4) yks. 1. ja 2. persoonan omistusmuodot, 5) ind. ja pot. presensin yks. 3. persoonan muodot, 6) ind. imperfektin yks. 3. persoonan muodot, 7) konditionaali-muodot ja 8) partikkelimuodot (s. 31).

Käsittelyjärjestys noudattaa kussakin luvussa samaa kaavaa. Ensiksi tarkastellaan loppuheiton esiintymistä vanhimmassa kirjasuomessa ja sitten seurataan sen kehitystä 1500-luvun jälkipuolelta 1700-luvun loppuun. Tämän jälkeen seuraa laajahko katsaus loppuheiton edustukseen suomen murteissa. Pääpaino on länsimurteissa, mutta myös itämurteiden ja toisinaan sukukieltenkin suhteita on käsitelty. Murrekatsauksilla on tekijän mukaan tutkimuksessa kaksinainen tehtävä (s. 27–28). Toisaalta tarkoituksena on vertailla vanhimman kirjasuomen ja nykymurteiden loppuheittosuhteita keskenään. Jos tällaisen vertailun avulla voidaan vanhan kirjasuomen vaihtelusuhteille osoittaa periaatteellisia paralleelleja nykymurteista, ajatus vanhimman kirjasuomen puhekielisestä taustasta saa lisävahvistusta. Toisaalta murreaineiston avulla on mahdollista täydentää sitä kuvaa, joka vanhan kirjasuomen perusteella hahmottuu *i:n* loppuheiton kehityksestä. Samalla tällainen vertailu auttaa näkemään, miten vanha kirjasuomi toisaalta pyrkii irtautumaan Turun seudun puhekielestä omaehtoiseksi kielimuodoksi ja miten se

toisaalta koko historiansa ajan on sidoksissa eri murteisiin.

Vanhimmassa kirjasuomessa on *i:n* loppuheitto yks. nominatiivissa hyvin harvinaista. Agricolalla on pari kolme »varmaa» tapausta (*kaksi*, *vuosi* ja *kausi*-sanoista; s. 86). Muissa vanhimmissa teksteissä on vain yksi loppuheittomuoto: Upsalan evankeliumikirjan *yx*, joka sekkin on korjattu asuun *ysi* (s. 92). Tapauksia on kaikkiaan niin vähän, että ne voisi Nikkilän mukaan lukea kirjapainossa tapahtuneen virheen tiliin, jolleivät ne keskittyisi sanoihin, joissa *i:n* loppuheitto alkaa myöhemmin hiljalleen yleistyä. Myös muiden sananloppuisten vokaalien kuin *i:n* kato on vanhoilla kirjoittajilla aivan poikkeuksellista; esim. Agricolalla on vain muutama satunnaiselta vaikuttava katotapaus (s. 93–94).

Agricolan ajan jälkeisessä kirjasuomessa loppuheittoiset nominatiivimuodot käyvät jossain määrin yleisemmiksi; oli jo puheena, että ne ovat erityisen ominaisia runokielelle. Näissäkin tapauksissa loppuheitto on pitkälti leksikaalista: se keskittyy muutamiin tiuhaan esiintyviin sanoihin, joille on lisäksi yhteistä se, että niissä loppu-*i:tä* edeltää *s*. Kyseeseen tulevat lähinnä numeraalit *yksi* ja *kaksi* sekä sanat *täysi*, *kausi* (yhdyssanassa *kuukausi*) ja *uusi* eli sanat, joissa nykyisinkin tavataan *i:n* leksikaalista loppuheittoa monissa murteissa ja puhekielessä (s. 94–99, 146). Kokonaan toisenlainen loppuheittokuva hahmottuu Petter Schäferin päiväkirjamerkinnöistä: hänellä loppuheittotapauksia on runsaasti, ja niiden esiintymisehdot muistuttavat Turun puhekielen ja lounaismurteiden nykysuhteita (s. 100–103, 141).

Käsitys lounaismurteiden ja vanhan kirjasuomen loppuheiton ajoituksesta perustuu paljolti Ojansuun lounaismurteiden äännehistoriassa (1901) esittämiin huomioihin. Nominatiivimuotojen osalta Ojansuun päätelmät nojautuvat puolestaan keskiaikaiseen asiakirjanimistöön, josta hän on poiminut sekä katoettä säilymätapauksia. Vaikka Ojansuun

poimimassa aineistossa loppuheittomuodot korostuvat, hän itse huomauttaa, että asiakirjanimissä on loppuvokaali useimmiten säilynyt. Nikkilä yhtyy tähän päätelmään: »Ojansuun havainto loppuvokaalin säilymisestä keskiajan asiakirjanimistössä olisi ansainnut paljon suuremman huomion kuin loppuheittomuuden korostaminen» (s. 134). Tämä koskee erityisesti 1300- ja 1400-luvun asiakirjanimistöä; 1500-luvulla alkaa loppuheittomuotojen määrä selvästi kasvaa (s. 140).

Nikkilän mukaan »se kuva, jonka vanhimman kirjasuomen avulla saa yksikön nominatiivimuotojen *i:n* loppuheitosta, tuntuisi selvästi viittaavan siihen, ettei kirjoitetun kielen pohjana olleessa puhutussa kielessä olisi loppu-*i*:ttömiä muotoja tuolloin useinkaan käytetty» (s. 145). Toisaalta Agricolan ja muiden vanhimpien kirjoittajien kielelle ominainen loppuheittomuus on voinut perustua myös vanhempaan traditioon; kirjoitetussa kielessä 1500-luvulta lähtien yleistyneet leksikaaliset loppuheittotapaukset kuvastaisivat näin puhekieleen jo aiemmin kotiutunutta ilmiötä. Schäferin päiväkirja-aineiston perusteella voidaan päätellä, että Turun puhekielessä on viimeistään 1700-luvun alussa tavattu myös yleisempää, selvästi foneettis-ehdoista loppuheittoa. Asiakirjanimistön perusteella Nikkilä ajoittaa tämän loppuheiton yleistymisen 1500-luvulle. Vanhaan kirjasuomeen se ei kuitenkaan ole päässyt pureutumaan.

Paitsi yks. nominatiivissa *i:n* loppuheitto osoittautuu vanhimmassa kirjasuomessa harvinaiseksi translatiivissa, yks. 3. persoonan imperfektimuodoissa sekä partikkeleissa (poikkeuksena *-stii*-loppuiset, joissa loppuheittoa tavataan vanhimpia tekstejä myöten). Loppuheittoisten translatiivitapausten harvinaisuuteen Agricolalla on jo viitattu; sen tavallisempia eivät loppuheittomuodot ole olleet muillakaan vanhoilla kirjoittajilla (s. 153). 1500-luvun lopulla katomuotojen osuus alkaa kuitenkin kasvaa, erityisesti

Jaakko Finnon teoksissa. 1600-luvun puolivälissä loppuheittoa esiintyy melko runsaasti mm. Laurentius Petrillä ja Jaakko Raumannuksella; kummallakin näyttää lisäksi lauseasema säätelevän loppuheiton esiintymistä: loppu-*i* on heillä säilynyt paremmin lauseen loppuisessa kuin sisäisessä asemassa. (S. 161–163, 172–176; samaan tapaan on esim. nykyisissä hämäläismurteissa säilymäedustus tavallisempaa juuri terminaalisissa asemassa.) Johdonmukaisesti loppuheittomuotojen kannalla on Schäfer, mutta vain »vapaata rekisteriä» käyttäessään; uskonnollisia asioita käsittelevissä päiväkirjajaksoissa on loppuvokaali usein säilyneenä (s. 170).

Yks. 3. persoonan imperfektitapauksista ei-supistumaverbien imperfektimuodot rinnastuvat yks. nominatiiveihin: loppuheittomuodot ovat muualla kuin virsirunouden kielessä aivan poikkeuksellisia; niitä ei esiinny yleisesti edes Schäferillä (s. 350–352). Ainoa verbi-tyyppi, josta loppuheittomuotoja edes vähän tavataan, ovat *aise*, *äise*-verbit, joihin loppuheitto on tarttunut supistumaverbeistä (s. 349–350). Supistumaverbien imperfektivarianttien lukuisuudesta oli aiemmin jo puhetta. Samassa yhteydessä esitetyistä luvuista näkyi, että Agricolalla loppuheittoisten varianttien yhteinen osuus oli 8%; tätäkin lukua nostaa erityisesti *rupeis*-tyyppi, jonka Agricola on myöhemmin pyrkinyt korvaamaan *rupeisi*-asulla (s. 333, 337). Muilla vanhoilla kirjoittajilla vaihtelu on vähäisempää; heiltä puuttuvat kokonaan Agricolan *rupes* ja *auaij*-tyyppiset muodot. Valtaedustuksena heilläkin on *rupeisi*-tyyppi, mutta sen rinnalla esiintyy vähin myös *rupeis* ja *rupeisi*-tyyppejä (s. 337–340; nykymurteissa ja puhekielessä hyvin tavallinen *rupes*, *makas*-tyyppi on vanhimmassa kirjasuomessa kaikkiaan hyvin harvinainen). 1500-luvun lopulta lähtien varianttien yleisyys-suhteet muuttuvat jyrkästi: *-is* ja *-isi*-loppuiset muodot käyvät hyvin yleiseksi, *-si*-loppuisia muotoja sen sijaan esiin-

Kirjallisuutta

tyy enää muutamilla kirjoittajilla (s. 343). *is*-loppuiset imperfektimuodot säilyvät puolestaan pitkään kirjasuomessa; niistä luovutaan varsinaisesti vasta 1800-luvun kieliopissa (s. 346–347).

Nikkilän tutkimuksen kiintoisimpiin jaksoihin kuuluvat luvut, joissa hän käsittelee *i:n* loppuheittoa konditionaalimuodoissa sekä yks. 1. ja 2. persoonan omistusliitteissä. Kuten Nikkilän selvitys osoittaa, vanhin kirjasuomi näyttää näissä tapauksissa ajoittuvan varsin strategisesti juuri käynnissä olleiden muutosten taitekohtaan. Tällainen tilanne antaa diakroniselle variaationtutkimukselle hyvät lähtökohdat.

Konditionaalien osalta *i:n* loppuheitto koskee vanhassa kirjasuomessa myönteisiä yks. 3. persoonan muotoja sekä kielteisiä konditionaaleja. Agricolalla myönteisten ja kielteisten konditionaalimuotojen välillä on hyvin selvä ero: myönteisissä muodoissa *i:n* kato on hyvin yleistä (93 %), mutta kieltomuodoissa loppuvokaali on useimmiten säilynyt (katoa on vain 18 %). Teoksittain kato- ja säilymämuotojen suhteet jonkin verran vaihtelevat; johdonmukaisimmin tämä jakauma näkyy Käsikirjassa ja Messussa, joissa kummassakin myönteisistä muodoista *-i* on aina kadonnut, kielteisissä säilynyt (s. 377–378). Muilla Agricolan aikaisilla kirjoittajilla jakauma ei ole yhtä selvä (s. 380–381). Esim. Westhillä katoprosentti on sekä myönteisissä että kielteisissä konditionaalimuodoissa korkea (87 % ja 83 %). Vastakkaiseen suuntaan ero on puolestaan tasoittunut Upsalan evankeliumikirjassa, jossa lähes kaikki konditionaalimuodot ovat *i*-loppuisia (poikkeukseksi jää yksi kielteinen *olis*-tapaus). Myöhemmistä kirjailijoista esim. Finnolla on nähtävissä sama suhde kuin Agricolalla, kun taas Maskun Hemmingillä loppuheitto on hyvin säännöllistä niin myönteisissä kuin kielteisissäkin muodoissa (s. 386–390).

Jos Upsalan evankeliumikirjan loppuheitottomuus tulkitaan tietoisien palau-

tuksen tulokseksi, kuten Nikkilä on tehnyt, se ynnä Westhin tekstissä esiintyvä runsas loppuheittoisuus osoittavat konditionaalien loppuheiton edenneen jo 1500-luvulla ainakin osassa lounaismurteita niin pitkälle, että myönteisten ja kielteisten tapausten hierarkiakin oli hämärtynyt. Toisaalta Agricolalla ja Finnolla esiintyvä jakaumasuhde voi sekin heijastella 1500-luvun puhekielistä käytäntöä; samantapainen jakauma on viime aikoihin asti tavattu konditionaalimuodoissa mm. osasta lounaisia välimurteita. Nikkilän mukaan on mahdollista sekin, että samanlainen jakauma on aiemmin esiintynyt myös keskiajan kirkkosuomessa. Agricola olisi konditionaalimuodoissa silloin vanhan käytännön jatkaja, Westhin tekstissä ja Upsalan evankeliumikirjassa taas olisi loppuheiton myöhempi vaihe murtautunut kirjakielisen tradition läpi.

Yks. 1. ja 2. persoonan omistusmuodoissa on vanhimmassa kirjasuomessa runsaasti vaihtelua, joka osin perustuu ilmeisen vanhakantaisten varianttien säilymiseen. Toisaalta juuri omistusmuodoissa *i:n* loppuheitto on johtanut kaikkein pisimmälle: jos Münsterin Isä meidän -rukous jätetään huomiotta, yks. 2. persoonan *-si*-suffiksi on vanhoilla kirjoittajilla säännöllisesti loppuheittoinen (s. 253–254). Omistusmuotoja tarkasteltaessa huomio kiintyy kuitenkin ennen muuta yks. 1. persoonassa tavattavaan *-n* ~ *-ni* -vaihteluun. Kuten s. 186 olevasta taulukosta ilmenee, kyseeseen tulevia tapauksia on Agricolalla liki 4 400 ja keskimäärin katoprosentti on 37. Loppuheiton yleisyys vaihtelee kuitenkin sijamuodoittain: nominatiivissa sen osuus on 77 %, muissa sijoissa keskimäärin 30 %. Toisesta s. 190 olevasta taulukosta puolestaan näkyy, että kyseinen loppuheitto on Agricolalla erityisen yleinen nimenomaan yksikön nominatiivissa (monissa teoksissa sen osuus on tässä muotoryhmässä täydet 100 %). Muissa sijoissa on *-n* ja *-ni* -suffiksien kesken nähtävissä teoksittain suurempaa vaihte-

lua. Agricolan varhaisteoksissa — aapissa, Rukouskirjassa ja Uuden testamentin alkuosassa — tavataan *-n*-suffiksi usein muulloinkin kuin yks. nominatiivissa; sen osuus muissa sijoissa ei kuitenkaan missään teoksessa ylitä 50:tä prosenttia. Uuden testamentin jälki-osassa sekä myöhemmissä teoksissa loppuheitto muodot keskittyvät sitä vastoin lähinnä yks. nominatiiviin (*-n* ja *-ni*-suffiksien jakauma on selvin Käsikirjassa, jossa se on miltei komplementaarinen). Sama hienojakoinen vaihtelusuhte on myös Westhillä: *-n*-suffiksin osuus yks. nominatiivissa on hänellä 93 %; muissa sijoissa on puolestaan *-ni*-suffiksi yhtä yleinen (91 %; s. 192—196).

Tämä vanhimmassa kirjasuomessa tavattava *-n* ja *-ni*-suffiksien vaihtelu muistuttaa ehdoiltaan kantasuomalaisen **mi* ja **ni*-suffiksivarianttien jakaumaa (**mi* olisi esiintynyt yks. nominatiivissa, **ni* muulloin). Ajallisesti läheisemmäksi vertauskohdaksi sopivat kaakkoishämäläisissä murteissa esiintyvät *-m* ja *-in*-suffiksit. Mutta hämäläismurteista on tavoitettavissa myös aivan samat suffiksivariantit jakaumasuhteineen kuin vanhassa kirjasuomessakin. Nikkilä mainitsee tällaisia tapauksia varsinkin perihämäläisistä ja yläsatakuntalaisista murteista (s. 223—230). Yks. nominatiivissa esiintyvä *-n*-suffiksi näyttää näissä murteissa kiteytyneen erityisesti perheenjäsentä tarkoittavien ilmausten yhteyteen (esim. *äiten, isän, isävainaan*).

Agricolalla ja Westhillä esiintyvä *-n* ~ *-ni*-vaihtelu on osa diakronista tapahtumasarjaa, jonka juuret ovat kantasuomessa ja viimeiset jäljet paraikaa hämäläismurteissa häviämässä. Ilmeisesti jakaumasuhteet jo vanhimman kirjasuomenkin aikaan ovat olleet horjumassa; tähän viittaisi *-n*-suffiksi yleistyminen myös obliikvisijoihin (s. 331—333).

Kaikkiaan vanhan kirjasuomen »epäsäännöllinen» *i*:n loppuheitto jäsentyy

Nikkilän käsissä selkeäksi systeemiksi. Kyseessä ei kuitenkaan ole nykyisissä lounaismurteissa tavattavan foneettisen loppuheiton kaltainen ilmiö. Nikkilän sanoin »enempää vanhan kirjasuomen kuin keskiaikaisen asiakirjamateriaalikaan perusteella ei saa tukea sille, että lounaismurteiden foneettinen loppuheitto olisi ollut jo keskiajalla olemassa. Käytävissä oleva aineisto puhuu päinvastoin sen puolesta, että keskiajan lopulla on lounaissuomalaisessa puheessa tunnettu morfologista ja leksikaalista loppuheittoa.» (S. 448). Vanhan kirjasuomen loppuheitto olisi näin ollen rinnastettavissa lähinnä siihen morfologis-leksikaaliseen loppuheittoon, joka nykyisin on ominainen suurelle osalle suomen länsimurteita. Vaikka lounainen loppuheittoikin olisi 1500-luvulla jo ollut hahmollaan, se ei ole kyennyt pureutumaan kirjasuomeen asti. Yhtenä vahvana esteenä on ollut keskiaikaisen kirkokielen ohjaava traditio. Tällä tavoin vanhinkin kirjasuomi itse asiassa pitkälti heijastelee aiemman, keskiaikaisen puhekielen suhteita.

Vanhan kirjasuomen äänne- ja muotohistoriallinen tutkimus on Suomessa vuosikymmeniä ollut vähäistä. Nikkilän väitöskirjatyo osoittaa, että tällä alalla on vielä paljon tehtävää. Erityisen ansiokasta Nikkilän työssä on uusien lähtökohtien etsiminen ja tutkimusmenetelmien kehittäminen. Valitettavampaa sitä vastoin on, että 500-sivuinen teos on julkaistu yhä useammalle suomalaiselle fennistille vaikeasti lähestyttävällä kielellä. Koska Nikkilän teos tulee varmasti kuulumaan vanhan kirjasuomen tutkimuksen keskeisiin lähteisiin, kannattaisi ainakin harkita sen julkaisemista myös suomeksi.

HEIKKI PAUNONEN